Biró A. Zoltán

ÚJ ELITSZEREPEK RURÁLIS KÖRNYEZETBEN

1. Bevezető

A Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány szakmai programsorozatának újabb modulja lokális és regionális társadalmi kontextusban vizsgálta az innovatív agrárvállalkozók rurális elitté válásának helyzetét és lehetőségeit, az ezen a téren formálódó elitszerepeket. A székelyföldi ruralitás esélye nagymértékben függ ettől a generációváltástól, ezért ennek a folyamatnak az alapos megismerése, és ehhez kapcsoltan a váltási folyamat szakpolitikai támogatása egyike a sürgető térségi szakmai feladatoknak.

A program keretében helyszíni terepmunka, környezetvizsgálat és interjúsorozat révén elemeztük az innovatív agrárszereplők szakmai-társadalmi szerepeinek kialakulását, működését (az innovatív agrárszerepek társadalmi betagolódási módozatai és lehetőségei, lokális kontextus, társadalmi szerepmodellek, elfogadottság, szerepépítési gyakorlatok és lehetőségek). A program kutatási feladatait a PAHRU megbízása alapján a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végezte.

A térség negyedszázados fejlődési folyamatai azt igazolják, hogy az adminisztratív-hivatali elit szerepe domináns a térségben. Az 1989-es romániai társadalmi változásokat követően ebben a térségben minden korábbi ipari vállalat felszámolásra került. A helyükben kialakult új vállalkozások többsége foglalkoztatási méret szerint kicsi, az ipari szegmens részvételi aránya a foglakoztatásban még mindig kisebb, mint az adminisztratív-hivatali szféra szerepvállalása. Ugyanakkor a nagyobb számú munkaerőt foglalkoztató gazdasági vállalkozások a térség városaiba koncentrálódnak. Ebben a kontextusban fontos szakmai kérdés az innovatív agrár elit megjelenésének és szerepépítésének elemzése, az új elit támogatásával kapcsolatos szakmai feladatok számbavétele. Mivel az új elit a gazdasági szegmenshez kötődik, ezért a vidék versenyképessége szempontjából is nagyon lényeges kérdés, hogy miként alakul ez a folyamat.

2. Innovatív agrárszereplők a térségben

Az innovatív agrárvállalkozók székelyföldi térségben való megjelenése, tevékenységük és termékeik társadalmi súlyának növekedése az utóbbi évtized új, szakmai elemzésre érdemes jelensége. A Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány (PAHRU) keretében indított korábbi elemzési programokban (a kutatási programok anyagai kiadványsorozatban jelentek meg: Biró – Magyar 2013, 2014, 2015, 2016) több szemszögből is vizsgáltuk ezt az új és összetett térségi folyamatot. Az első elemzési program eredményei nyomán megfogalmazott helyzetképben (Biró – Magyar 2013) vázoltuk a folyamat komponenseit, illetve bemutattuk a fontosabb szereplő típusokat. Az innovatív gazdákkal készített interjúsorozat elemzése nyomán azt a következtetést fogalmaztuk meg, hogy ezek a kezdeményezések – térségi kontextusban – lényeges változási lehetőséget hordoznak, egy új vidékfejlesztési paradigma lehetőségét vetítik előre. Két témakörben (biogazdák, fiatal gazdák, lásd: Biró – Magyar 2015, 2016) külön-külön is vizsgáltuk a kezdeményezések jellegét és tartalmát, indulási feltételeit, társadalmi elfogadottságát, a kezdeményezések várható további alakulását.

A kezdeményezők és térségi szakértők körében készített több mint nyolcvan interjú anyaga és a kapcsolódó terepmunkatapasztalatok alapján úgy látjuk, hogy ez a folyamatosan gyarapodó térségi vállalkozói-kezdeményezői réteg egy sajátos térségi elitcsoportot alkot. Olyan elitcsoportot, amelynek tevékenysége és társadalmi szerepe jóval többnek mutatkozik, mint az agrárszegmensben jelentkező generációváltás igénye és kifejeződése. Elsősorban azért jóval több, mert ennek az elitcsoportnak a tevékenysége ebben a térségi kontextusban lényeges mértékben kiterjesztette az „agrártevékenység" fogalmát. Miközben az agrártevékenység fogalma korábban (és nagyon sok térségi szereplő számára még ma is) szinte kizárólag a szűk értelemben vett földművelést és állattenyésztést jelentette (családi vagy nagyüzemi formában), az innovatív kezdeményezések nyomán az újszerű agrárjellegű tevékenységek körébe ma már a kertészettől a gyógynövény-termesztésig, a gilisztafarmtól a gombatermesztésig sok minden beletartozik. A fogalom bővítését – tulajdonképpen teljes mértékű újradefiniálását – továbbá az is elősegítette, hogy az innovatív agrártevékenység megteremtette a szakmai tudások és ágazatok szinergiáját. A földműveléssel vagy állattenyésztéssel kapcsolatos kompetenciákhoz újabbak kapcsolódtak (vállalkozói ismeretek, pénzügyi folyamatok, adminisztratív ügyvitel, új technológiai tudások, tájékozódási gyakorlatok és tanulási attitűdök, piaci és marketing ismeretek stb.). Mindezek ágazatközi

szinergiával is társultak: az agrártevékenység összekapcsolódása a turizmussal, a környezetvédelemmel, az egészséges táplálkozással, az identitásépítéssel, a közösségi szerveződéssel.

Az agrárinnovációhoz kapcsolódó, most formálódó elitcsoport a tevékenysége, érdeklődése, képzettsége, társadalmi magatartása, célrendszere szempontjából egyaránt új jelenség a térségben. Az új elitcsoport megjelenése nyilván szoros kapcsolatban van a székelyföldi térségben is a ruralitás felértékelődésével, az új vidékfejlesztési paradigmához köthető társadalmi folyamatokkal (endogén adottságok előtérbe kerülése, agrárinnováció, counterurbanization, a kreatív osztályhoz sorolható szereplők megjelenése és hasonlók). A tereptapasztalatok és interjúanyagok elemzése alapján az elitcsoport és tevékenysége az alábbi vonásokkal írható le ez:

- Tevékenységük indításában a családi erőforrások (földtulajdon, gazdasági épületek, személyes gazdálkodási ismeretek) csak részleges szerepet játszanak, nem meghatározó jellegűek. Többségük számára nem a családi erőforrás vagy gazdálkodási tapasztalat volt a meghatározó.
- Az innovatív gazdák életútjában gyakran lényeges váltás azonosítható be. Teljesen más szakirányú végzettséggel rendelkezőkből lettek sok esetben innovatív gazdák. Az induláskor szakirányú végzettséggel kevesen rendelkeztek.
- Az innovatív gazdák fiatalok vagy középkorúak, körükben egyre több a nő. A hagyományos térségi gazdálkodásban csak férfi lehetett a meghatározó személy.
- A saját magukat vagy tevékenységüket bemutató szövegekben szinte kivétel nélkül megfogalmazódik egyfajta célirányosság, tudatosság. Fontosnak tartják megindokolni, hogy amit folytatnak, az jó és hasznos, illetve társadalmi szempontból fontos és értékes.
- Az innovatív gazdák csoportja nyitott az új ismeretek és a technológiai innovációk elsajátítására. A képzési kínálatok iránt is nyitottak, illetve önállóan is tanulnak.
- Az újító gazdák a lokális társadalom kívül szereztek tapasztalatot, az elinduláshoz szükséges tudás nem a közvetlen társadalmi környezetből származik.
- Az induláshoz szükséges tudás forrása máshol (sok esetben külföldön) szerzett személyes tapasztalat vagy pedig az Internet.

- A gazdákat kezdeményező, újító attitűd és magatartás jellemzi.
- Az innovatív kezdeményezések az esetek többségében személycentrikusak. Ha egy háztartáson belül a férj és a feleség is foglalkozik a vállalkozással, akkor az egyik fél jobban implikálódik a tevékenységbe. Ugyanez tapasztalható akkor is, ha különböző generációkhoz tartozó személyek dolgoznak együtt.
- Településenként legfeljebb egy-két személy (nagyobb településeken néha több) foglalkozik innovatív mezőgazdasággal.
- A gazdaságok pontszerűen, egymástól függetlenül működnek, a szervezeti keretek – ha vannak – egyelőre inkább formálisak.
- A térségen kívülről szerzett információk és tudás mellett a gazdák elsősorban a saját erejükre támaszkodnak. A helyi intézmények vagy különböző agrárszervezetek szerepe elenyésző vagy csupán formális.
- A térségi társadalmi nyilvánosságban az innovatív csoportnak nincs egy összefüggő elnevezése. Nem az innovatív jelleg mentén ragadják meg a csoportot, hanem valami specifikum mentén (fiatal gazdák, biogazdák, helyi terméket termelők).
- A helyi közösségek sok esetben különcnek tekinti ezeket a gazdákat, az innovatív kezdeményezések a környezetük számára szokatlanok, a helyiek távolságtartással viszonyulnak. A közvetlen környezettel való kapcsolat vagy együttműködés ritka.
- A térségben szervezett szakmai tanácsadás nem működik, az innovatív vállalkozók személyes kapcsolatokat igyekeznek kialakítani olyan személyekkel (szakemberek, hasonló tevékenységet folytató vállalkozók), akihez szükség esetén fordulhatnak.
- Az innovatív gazdák a pályázatokat jelentős fenntartásokkal kezelik, önerőből fognak neki az újszerű mezőgazdálkodási gyakorlatnak.
- Az üzleti hasznon kívül fontos számukra az egészséges táplálkozás, a környezeti értékek védelme, a helyi adottságok kihasználása. A településhez, térséghez való kapcsolódás az identitásuk fontos összetevője.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az elitcsoport fenti jellemzése csak körülírás, a csoporthoz tartozók egyenként nagyon is különbözőek. Tevékenységük és magatartásuk hasonlóságai mellett a csoportjelleget legalább olyan

mértékben termeli az a közvetlen társadalmi környezet is, amelyben ennek a csoportnak a tagjai „innovatívak" (újak, szokatlanok, illetve idegenek).

A bemutatott jellemzők kapcsán egy fontos szempontot mindenképpen hangsúlyozni kell. A térségi innovatív agrárvállalkozók nem abban az értelemben innovatívak, hogy az agrárium terén a szó szoros értelmében vett új műszaki vagy egyéb innováció, csúcstechnológia hordozói lennének. Ebben az esetben az úgynevezett társadalmi innovációról (és innovációs szereplőkről) beszélhetünk. Phills és szerzőtársai definíciója szerint (Phills 2008, idézi Katonáné Kovács et al 2017. 7) a társadalmi innováció olyan megoldás, ami egy adott probléma megoldása szempontjából hatásosabb, hatékonyabb, mint a korábbi megoldások, ugyanakkor az általa létrehozott érték nem csupán egyéni, hanem közösségi érdekeket is szolgál. Ez a típusú innováció társadalmi folyamatokon alapul, az innováció révén maga a társadalom változik, és ez a változás nem lehet kedvezőtlen vagy káros jellegű. Az ilyen innovativ folyamat az adott társadalmi környezetet jellemző értékek, normák, kapcsolatok megváltoztatására irányul. Amint azt Pue és szerzőtársai kifejtik (Pue 2015 idézi: Katonáné Kovács et al 2017.6-7), a társadalmi innovációnak és a piaci innovációnak a különbsége azoknak a kontextusoknak a különbségéből adódik, amelyekben előfordulnak. A műszaki-tudományos innovációk logikája és működési módja más, a vidéki térség ilyen típusú innovációra nem kínál igazán teret és lehetőséget. A társadalmi innovációnak azonban fontos terepe lehet a vidéki környezet, hiszen a társadalmi innováció elsősorban a rendelkezésre álló tudások új helyzetben, új kombinációkban és eljárásokban való alkalmazását jelenti.

Ha a székelyföldi térségben tapasztalható újszerű agrárkezdeményezéseket a társadalmi innováció paradigmája alapján értelmezzük (más, mint a térségi gyakorlat, továbblépési lehetőséget kínál, kreatívabb, elhivatottság jellemzi stb.), akkor azt mondhatjuk, hogy összetett és új térségi társadalmi folyamatról van szó, amely – a kezdeményezők számát és interpretációit tekintve – a kezdeti fázisnál tart. Ennek a folyamatnak a vizsgálata kapcsán a legfontosabb kérdés nyilvánvalóan az, hogy milyen jellegű, milyen mértékű, illetve miben áll a társadalmi beágyazottsága, szerepe, hatása. Ennek a komplex kérdésnek a megválaszolásához véleményünk szerint az vihet közelebb, ha megvizsgáljuk az innovátorokat, annak az elitcsoportnak a tagjait, akik ezeket az újszerű agrárkezdeményezéseket létrehozták és működtetik. Azt a kérdés kell feltennünk, hogy ennek a csoportnak a tagjai elitek-e abban a társadalmi környezetben, ahol működnek, milyen módon

és mértékben elitek? A rurális elitek – hangsúlyozza tanulmányában Gray és Sinclair (2005.38) – a függőségi kapcsolatok, a globális hatások és a lokális társadalom metszéspontjában állnak. Ez határozza meg lokális kontextusban a tevékenységüket, ehhez kapcsolódik az autoritásuk, és végső soron a lokális kontextusban termelődő identitásuk is. Fontosnak tartjuk megvizsgálni, hogy az elemzett térségben az innovatív agrárszereplők milyen eséllyel válhatnak lokális elitté, ennek a folyamatnak milyen támogató és korlátozó komponensei vannak. Ezekhez a kérdésekhez természetesen szakpolitikai felvetések is kapcsolhatók: ha a folyamat még a kezdeti fázisában van – ami nyilván azt is jelenti, hogy az innovatív aktorok elitszerepei még alakulóban, épülőben vannak – , akkor lehetséges-e ennek a folyamatnak a térségi intézményi, szakpolitikai támogatása? Ha igen, akkor a folyamat eddigi életútja és jelenlegi állapota alapján milyen támogató-ösztönző eljárásokat lehet javasolni?

Tanulmányunk következő részében (3) az interjúk anyagai alapján készített elemzésből ismertetünk egy részletet. A program szakmai eredményeinek összefoglalását (4) követően szakpolitikai javaslatokat fogalmazunk meg (5).

3. Függőség, globális hatások, lokalitás

Az interjúanyagok által kínált sokféle elemzési lehetőség közül ebben a tanulmányban azt a megközelítést helyeztük előtérbe, amely a beszélők saját helyzetének értelmezésére irányul. Amint azt az innovatív agrárszereplőkkel kapcsolatos korábbi elemzéseinkben is jeleztük (Biró – Magyar 2015, 2016), többféle tényező is közrejátszik abban, hogy a narratívákban a társadalmi-intézményi környezethez való viszonyulás értelmezésére nagy hangsúly esik, ugyanakkor – ebben a relációban – a saját helyzet értelmezésére is. A vizsgált elitcsoport tagjai nem csupán érzékelik, hanem tudatosan is vállalják – a számukra adott társadalmi környezet kontextusában – az újító/eltérő ágens szerepét. Ez a szerepértelmezés a narratívák keretében olyan konkrét helyzetek és események kapcsán kerül említésre, amelyek valamilyen gyakorlati jellegű problémához, problémamegoldáshoz kapcsolódnak. Az ilyen helyzetekre és eseményekre reflektáló narratívarészletek az esetek többségében nem csupán a társadalmi környezethez való viszonyulás adott helyzetben, adott pillanatban konkretizálódó formáját ismertetik, hanem tartalmaznak olyan értelmező, általánosító szándékot/törekvést is, amely a társadalmi környezettel való viszony modell-szerűségének, szabályszerűségének megragadására irányul. Egy jellegzetes példa: az

interjúalany elmondja, hogy egy falubeli személlyel például nem tudott megegyezni egy időszaki munkavégzésről, de ehhez hozzátesz egy magyarázó/értelmező szövegrészt is azzal kapcsolatban, hogy „nehéz a falubeliekkel megegyezni". A konkrét helyzethez/eseményhez kapcsolt magyarázat részben a környezethez való viszonyulások egyik típusát modellezi, részben pedig öndefiníciós tevékenység, az egyedi és a környezethez viszonyítva magasabbra értékelt személyes pozíció kifejezése.

A konkrét helyzetekhez és eseményekhez való viszonyulást hordozó/kifejező narratívarészletek alkalmas elemzési anyagot kínálnak annak vizsgálatára, hogy az elitcsoport tagjai – saját értelmezési gyakorlatuk tükrében – milyen mértékben és milyen módon rendelkeznek elitszerepekkel a számukra adott társadalmi környezetben. A Gray és Sinclair szerzőpáros meghatározását kiindulópontul véve (Gray – Sinclair 2005.38) a narratívák alapján megvizsgálhatjuk, hogy az innovatív agrárszereplők valóban a függőségi kapcsolatok, a globális hatások és a lokális társadalom metszéspontjában állnak-e, és ha igen, akkor milyen módon, milyen mértékben. A következőkben bemutatjuk a térségi innovatív agrárszereplőknek a viszonyulását ehhez a három területhez.

3.1. Függőségi kapcsolatok

A rurális térségek függő helyzete evidenciaként is kezelhető, különösen akkor, ha a vidékre hátrányos helyzetű térségként, perifériaként tekintünk. Az úgynevezett klasszikus régiófejlesztési elméletek (ezek áttekintését lásd: G. Fekete 2008) a függőség sokféle összetevőjével foglalkoztak (erőforrások, beruházások, döntéshozás, információk stb.) A függőséget a későbbi fejlesztéspolitikai megközelítések is kiemelik, jelezve azt, hogy külső támogatás nélkül (anyagi, szakmai, kapcsolati) a vidék fejlesztése nem vihető sikerre. A vidékfejlesztéssel kapcsolatos újabb megközelítések (new rural paradigm, neo-endogén megközelítések) sok tekintetben árnyalták a vidéki térségek függőségével kapcsolatos korábbi egyoldalú megközelítéseket. Elsősorban azzal, hogy a vidéki térségek fölértékelődése nyomán a vidék passzív szerepe módosult: értékei és adottságai révén ma már a vidék adni is képes, ennek folytán a korábbi egyirányú függőség – fokozódó mértékben – tranzakciós helyzetté alakul át.

Témánk szempontjából ezen a ponton válik fontossá a vidéki térségek átalakulási folyamata: a tranzakciós helyzet kialakulása ugyanis helyzetbe hozza a rurális eliteket, akik a rurális térség és a rurális társadalom képviselőiként,

vezetőiként a függőségi viszony (most már nem egy esetben: tárgyalási helyzet) meghatározó szereplőivé válnak. Az innovatív agrárelit szereplői számára az a kérdés, hogy a rurális térség (vagy egy település) függőségi játszmáiban – más helyi elitszereplők mellett vagy azokkal együttműködve – kapnak-e szerepet, ki tudnak-e építeni a maguk számára olyan pozíciókat, hogy a tranzakciós helyzetekben ők is szóhoz jussanak, az ők álláspontjukat is figyelembe vegyék.

Ezeknek a lehetőségeknek a mérlegeléséhez számításba kell vennünk a rurális elitek függőségének azt a helyzetképét és gyakorlatát, amely a székelyföldi térségben ma működik. Az ezzel a témával foglalkozó elemzésünkben (Biró et al 2017) összefoglalót készítettünk azokról a térségi szerkezetekről és intézményekről, amelyek a rurális elitek számára a lokális szerkezetek működtetése és a helyi fejlesztés szempontjából nem kerülhetők meg, és amelyekkel valamiféle folytonos tranzakciós helyzetben vannak részben a helyi közösség, részben saját elitpozícióik működtetése érdekében. Ezekben a függőségi viszonyokban a helyi elitek három csoportja kap szerepet (hivatali elit, kulturális elit, gazdasági elit), sok esetben egymástól függetlenül, és elittípusonként nagyon eltérő mértékben. A függőségi helyzetekben a tranzakciók tartalma három nagy csoportra osztható:

- a működési és fejlesztési forrásokkal kapcsolatos tranzakciók
- a helyi elitszerepek külső és belső legitimitásával kapcsolatos tranzakciók
- a társadalmi nyilvánosságban való jelenléttel kapcsolatos tranzakciók.

A függőségi viszonyok túlsó oldalán térségi hatáskörű vagy országos rendszerhez tartozó közintézmények, hivatalok és közéleti szerepet betöltő szervezetek (nagyon sok esetben azok vezetői) állnak, ebben a vidéki térségben a tranzakciós erejük mindhárom területen kiemelten nagy (forráselosztás, legitimitás, nyilvánosság). Mindezek mellett a függőségi viszonyok fontos szereplője a térségi média, amelynek a hivatali befolyástól és közéleti szervezetektől függetlenül is van olyan legitimitástermelő és közéleti tematizációs szerepe, amelytől a rurális elitek nem tekinthetnek el.

A fentiekben vázolt függőségeket olyan térségi rendszernek tekinthetjük, amelynek a rurális közösségek működésében és fejlődésében nagy szerepe van, illetve amelyben a rurális elitek egyezkedhetnek, és saját szerepeiket újratermelhetik. Nem utolsósorban ennek a függőségi rendszernek olyan szerepe is van, hogy nem egy esetben a rurális eliteket segítik az operatív-adminisztratív ügyintézés folyamataiban (kijárás, engedélyeztetés, ellenőrzés stb.), vagy átsegítik a buktatókon.

A megvizsgált narratívákban kevés olyan szövegrész van, amely a fentiekben vázolt függőségi rendszerhez tartozó kezdeményezésekre, cselekvésekre, megegyezésekre utalna, illetve a rendszerbe való beilleszkedést jelezné. A függőségi viszonyokkal kapcsolatban az interjúanyagok kapcsán az alábbi helyzetkép körvonalazódik.

- A helyi önkormányzatokkal való kapcsolat lehetőségeiről még közvetlen rákérdezés kapcsán is alig esik szó.
- A térségi vagy országos hatáskörű hivatalok és intézmények szakpolitikájára, támogatási programjaira, tematizációs kezdeményezéseire nem reflektálnak.
- Az adminisztratív-pénzügyi feladatok intézésével kapcsolatos tapasztalataik rendszerint negatívak, nehezményezik a túl sok bürokratikus akadályt, az ezzel kapcsolatos narratívarészletek kiszolgáltatottságra, alárendeltségre utalnak, nem partnerségi viszonyokra.
- A szakmai szerveződések (klaszter, egyesület) kevés kivétellel számukra csak formális keretet, jobb esetben távlati lehetőséget jelentenek (elvben fontosnak tartják, tényeleges együttműködési formákat csak kevés esetben tartalmaznak).
- A szakértői kapcsolatok nem intézményes jellegűek, hanem alkalmiak, hangsúlyosan személyi-bizalmi alapon szerveződnek.
- Ha a média képviselői felkeresik őket, akkor nyilatkoznak, vagy elfogadják, hogy írjanak róluk, de ezt nem keresik, explicit módon nem igénylik.

A fentiekre jellegzetes példát azok a szövegek mutatnak, amelyek a helyi önkormányzat szerepére, vagy munkájának megítélésére vonatkoznak. Az innovatív agrárszereplők számára elvben a helyi adminisztratív elit lehetne az első számú együttműködési partner, hiszen ezeknek az újszerű agrárkezdeményezéseknek a helyi fejlesztésben egyedi és újszerű szerepük lehetne. A rögzített szövegek azonban aszimmetrikus kapcsolatról és distanciáról árulkodnak. Az alábbi szövegrészletek jól illusztrálják a helyi önkormányzatok szerepével kapcsolatos elvárásokat, ugyanakkor egyértelműen utalnak a tranzakciós kapcsolatok hiányára is. Az interjúalanyok az esetek többségében elvárásokat, kisebb számban kifogásokat vagy fenntartásokat fogalmaznak meg. A lényeg azonban az, hogy a helyi önkormányzatokhoz (intézményekhez, vezetőkhöz) való viszonyulásban a hivatal helyeződik „aktív" pozícióba (a hivatal cselekedhetne, tehetne valamit, kezdeményezhetne stb.), ehhez képest a beszélők pozíciója „passzív", befogadó jellegű. Mindez arra utal, hogy ebben a lokális relációban az

agrárszereplők nem látnak lehetőséget saját elitszerep működtetésére. Miközben a helyi környezettel, a helyi társadalommal kapcsolatos viszonyulásban mindig előtérbe kerül (explicit vagy implicit módon) a különállásuk és egyediségük, illetve az ebből adódó strukturális-mentális „felül levés", addig a helyi intézménnyel kapcsolatos relációban az egyoldalú (nem kölcsönös!) függőség vagy a kiszolgáltatottság kap nagyobb hangsúlyt.

„Informálás az jó volna, tehát akár összegyűjteni fiatal végzősöket akár, legyen az líceumi végzős, egyetemi végzős csoport, különböző szakterületekről, fórum ahol beszélgetnek ötletekről. Meglévő információkat átadni, jó példákat akár bemutatók által, pályázati lehetőségekről tájékoztatót, egy rendszert csinálni az informálásról, vagy egy cégalapításról információt fiataloknak, hogy merjenek vállalkozni. Vagy (…) mi kell egy cégnyitáshoz, de nem mer elindulni a legtöbbje, mert sok negatív példa van. (…) Változik a pénzügyi törvény is, mindenki nem jogász, mindenki nem jogtanácsos, minden cégnél nincs jogtanácsos, a könyvelő sem tud mindig mindent mondani folyamatosan. Ilyen irányú tájékozottságra szükség van, havonta egyszer összehívni a fiatalokat s beszélni, biztatni és elmondani, hogy mi miben áll konkrétan. Vagy meghívni vállalkozókat, hogy meséljenek, de úgy reálisan, hogy-hogy kezdték, hogy csinálták, kicsit biztatni őket, lássanak példákat."

„Sok mindent kellene egyszerűsíteni, elsősorban a bürokráciát, ami a legfontosabb lenne, meg a helyi viszonyokat rendezzék, ami rendezetlen itt nálunk, itt gondolok a földviszonyokra. Nem tudsz pályázni, mert nincs egy telekkönyvezett területed, meg van kötve a kezed, ez a lényeg, mert csak mindenki mondja, hogy pályázz, na, de hova pályázz? Én hogy egyet pályázzak a szomszéd faluban kellett vegyek egy telket, mert itt nincs, egyszerűen megvannak a földjeink, és nincsenek betelekkönyveztetve."

„…jó lenne több előadást tartani, az embereket felvilágosítani, hogy érdemes ezzel foglalkozni, hogy merjenek többen vállalkozni, ne csak a hagyományos krumpli, kukorica, búza. Értem, hogy az a jó, csak akkor jobb lenne összefogni ezekben a kultúrákban és kialakítani egy piacot, tehát az eladást megszervezni kisebb gazdáknak. Biztos ez jóval nehezebb gyakorlatban, mint így elméletben kimondani, egy csomó érdek egymásnak feszül, meg eltérő vélemények meg bizalmatlanság van, és ezért nehéz összefogni."

„…minden attól függ, hogy a helyi vezetőség mennyire viszonyul az agráriumhoz, mennyire érdekli, mennyire van ismeretsége azokban a körökben, de szerintem mi település szinten nagyon jó viszonyban vagyunk, nagyon ügyes polgármesterünk van, nagyon sokat tett a faluért s minden téren."

"A tanácshoz az adót fizetjük, most még az is megnőtt, mert ugye gazdasági terület, belterület, külterület, gépekre kell, fizessünk, meg minden, úgy hogy rengeteg adót kell fizetni. A jó Isten a mi segítségünk, ha bírjuk egészségileg…"

(A helyi vezetés) „figyeljen fel ezekre a vállalkozókra, akik ilyennel szeretnének foglalkozni, és ilyennel mernek foglalkozni, és tegyen azért, hogy egy felvásárló központot hozzon létre. Tehát ez ne azt jelentse, hogy a fölét ő vegye le, hanem jutányos áron lehessen leadni a terményemet, és ő biztosítsa, hogy mindaddig, amíg eladódik addig megfelelő körülmények között tárolja. Én úgy gondolom, hogy így tudna segíteni."

„Sajnos, hogy nagyon kevés a beleszólása, de ha több lenne se tudnának, mert hiányzik a tapasztalat, hiányzik a szaktudás, úgyhogy nem igen tudnak ebbe beleszólni."

Összességben azt mondhatjuk, hogy a vizsgált elitcsoportnak a tagjai – nagyon kevés kivételtől eltekintve – nincsenek olyan tranzakciós kapcsolatban a helyi és térségi hivatalokkal, intézményi szereplőkkel, amely számukra is előnyöket kínálna, kötelezettségeket jelentene, mindezek révén nagyobb mozgásteret adna. Nem, vagy csak kismértékben részei annak a függőségi rendszernek, amelyben a térségi elitek általában működnek, és amelyben a rurális elitek egyéb csoportjai (adminisztratív elitek, kulturális elitek, gazdasági elitek) saját szerepeiket építik. Egyelőre még nincsenek olyan helyzetben, hogy a helyi közösség számára ezektől az intézményektől és szervezetektől bármit is kérjenek, a szimmetrikus kapcsolat hiánya következtében adni, felkínálni sem tudnak olyasmit, amit ezek az intézmények és szervezetek értékelnének. Ebben a vonatkozásban a helyi közösség szemszögéből nem működnek elitként, és az intézmények, hivatalok képviselői sem tekintik őket annak. A pályázatokkal kapcsolatos tapasztalatok és attitűdök jelzik a legmarkánsabban az innovatív agrárszereplők és az intézmények közti distanciát, és nem utolsósorban azt a domináns magatartást, amely a hivatalos szerkezetekhez való viszonyban a kiszolgáltatott helyzetben lévő kliens szerepnek ad prioritást a partnerségi szerepek helyett:

"Iszonyúan nehéz volt, mert 3 baniért Gyulafehérvárt megjárta a férjem. Sapard programunk volt, tehát ez csak 50 százalékos támogatás volt, és annyira strapás volt, hogy egy adott pillanatban kiszámoltuk, hogy most már nem adhatjuk fel, mert annyit tettünk, annyit befektettünk, hogy ha nem kapjuk meg a pályázatot, nem tudunk felállni, nincs amiből felálljunk. Nagyon-nagyon sokba kerültek ezek az utak. Úttörőnek mindig nehéz lenni. Nem mertek a hatóságok adni ki papírokat, nem tudták mit kell, úgy éreztem, hogy rossz helyen lakunk. Csíkszeredába kellett menni minden papírért, 86 km és a napja az embernek el van menve, és Gyulafehérvárról ment a pályázatkezelés. Mondtam a férjemnek, fogadjunk ott albérletet, lakjál ott, mondom, hazajössz éjfélkor, és 5-kor kelsz, indulsz vissza. De ilyenek, hogy 3 baniért, mert a számítógép felkerekítette és át nem engedték. Azzal volt szerencsém, hogy a férjem végigcsinálta, én nem bírtam volna."

3.2. Globális hatások

A vizsgált elitcsoport tevékenységében a térségen kívüli hatások szerepe nagyon jelentős. A térségi társadalmi környezethez viszonyított innovatív státuszuk alapvetően arra alapozódik, hogy tevékenységük és szakmai tudásuk nem térségen belüli alapokra támaszkodik. Tudatosan és markánsan jelenítenek meg saját környezetükben olyan tevékenységeket, tudásokat és értékeket, amelyek (1) a térségen vagy az adott közösségen kívülről származnak, illetve (2) amelyeknek aktualitását és várható társadalmi szerepét nagymértékben külső tényezők (globális trendek) legitimálják.

A témával kapcsolatos korábbi kutatási tapasztalataink és az interjúk anyagai alapján három tényezőt azonosíthatunk be, amelyek a globális hatások hangsúlyos szerepét mutatják.

a.

Az innovatív agrárszereplők mindegyike pontosan meg tudja jelölni azt, hogy kezdeményezésének az alapötlete, a szükséges szakmai tudás vagy a példaértékű személyes tapasztalat milyen forrásból származott. A vállalkozó tevékenységi helyéhez, társadalmi közegéhez viszonyítva ezek a források mind külsőnek számítanak. Ilyen külső forrás lehet sok esetben más országban szerzett tapasztalat, interneten látott példaértékű kezdeményezés, tévéből vagy szakkönyvből szerzett ismeret, az ország távoli településein tevékenykedő innovatív agrárszereplőkkel kialakított kapcsolat, szakmai képzésen szerzett tudás. A források száma esetenként több is lehet, és a vállalkozók nagyobb részének beszámolója

szerint nem egyszeri hatásról van szó: az információszerzési gyakorlat vagy az ezt biztosító személyes kapcsolat az indulás után is megmaradt. A külső tényezők fontos szerepét jelzi, hogy a saját tevékenységre irányuló reflexiókban mindig helyet kapnak, mindig pozitív értékelés kapcsolódik hozzájuk, és a beszélők a külső tényezőt oppozícióba állítják a saját társadalmi környezetükkel, amelyből az ilyen külső elem korábban hiányzott.

Ez arra utal, hogy a vizsgált innovatív agrárszereplők körében a külső ösztönző/támogató tényezők a személyes identitás nyíltan fölvállalt és fontos részét képezik. Ez az identitáskomponens mintegy megemeli, kitágítja az innovációra vállalkozó személy lokális szerepét. Arra utal, hogy a szóbanforgó személy kompetencia- és/vagy tudástranszferre vállalkozott, és ezt a transzfert nem csupán saját vállalkozása érdekében vitte véghez, hanem a helyi társadalom érdekében is.

Az innovatív vállalkozást ösztönző és/vagy támogató külső tényezők skálája nagyon széles (lásd: Kovács 2017). Legnagyobb szerepük a külföldön szerzett személyes tapasztalatoknak van (külföldi munkavégzés keretében, szervezett csoportos tapasztalatcsere keretében, egyéni tájékozódás révén), ezek keretét sok esetben olyan személyes kapcsolatok jelentik, amelyek a vállalkozás indulása után is megmaradnak. Az interjúalanyok gyakran említik az internetet mint információforrást, amely nem csupán az induláshoz kínált ötletet vagy szakmai információt, hanem a későbbiek során, a fölmerülő gyakorlati kérdések megoldásában is hasznosnak bizonyult (szakmai kapcsolatok keresése, nyílt véleménykérés váratlan nehézség esetén, részletes szakmai információk keresése stb.). A tanfolyamok, képzési programok támogató és ösztönző szerepe szintén jelentős. Néhány jellegzetes példa az interjúszövegek alapján:

> *„Én nem gondolkodtam üzletben, ezért ilyen irányban nem volt nehézség, mert csak nekifogtam és csináltam, persze olvasgattam szakirodalmat, főként interneten, mert könyvhöz nem igazán jutottam hozzá. (…) Interneten, ott kaptam különböző anyagokat, megosztanak dolgokat, például a Pannonhalmi Apátságnál egy-két információt le lehet csípni, meg a Tihanyiaktól is le lehet, azért ki írnak dolgokat. Egyébként hallottam, hogy Pannonhalmán nagyon szívesen adnak információt, csak még nem jutottam el oda, és Tihanyba sem. Olvastam a Facebookon, hogy lesz Csekefalván levendula fesztivál, a programot is meg néztem, a kisgyerekes családoknak nagyon jó programok vannak,*

lesznek bemutatók, filmvetítés, viszont csak séta lesz a levendulásban. Tihanyban, amikor fesztivál van akkor szedni lehet levendulát."

"A fajtiszta tyúkokat egyik ismerősöm hozta volt először Ausztriából, én tőle vettem volt tojásokat, abból lett volt az első állomány. Aztán vásároltam volt újakat más tenyésztőkről Hunyadról, így alakultak ki,"

„Sokat olvastam utána könyvekből, internetről, máshonnan nagyon nincs ahonnan. És voltam egy jó párszor ki Magyarországon ismerősöknél megnéztem több vállalkozást, több ilyen kis farmot néztem meg. Kértem tőlük információt, csak az a tapasztalatom, hogy náluk minden más, mivelhogy az éghajlat másabb, úgy-e nálunk a tél az egy igazi tél, általában még most is, és náluk nem. (…) Voltam egy konferencián különben, de egyéb szakmai kapcsolatok nem nagyon voltak."

„Utánaolvastunk interneten, könyvekből, telefonbeszélgetések, megkerestük az illetőt, elmentünk megnéztük milyen egy kezdeti ültetvény, tanácsokat kértünk tőle. Például a homoktövissel kapcsolatban elmentünk Kovásznára, itt közel van egy fiatalember, és Magyarországon is megnéztünk egy homoktövis ültetvényt."

„A kezdés az úgy volt, hogy amit jónak láttam én, meghallgattam a szomszédot is, amit mondott, vagy, ahogy ő csinálja, de olyan is volt például, hogy nem láttam helyesnek vagy megfelelőnek, akkor internetről vagy könyvekből, innen- onnan, de jó, ha az ember mindent megtapasztal a bőrén, nem mindig az jó, amit a szomszéd csinál. Bújom az internetet is, a könyveket is, ilyen szakmai téren onnan szoktam inkább informálódni."

„Először nem volt szakmai tudásom, de annak meg is ittam a levét. Aztán kezdtem járni tanfolyamokra. Eddig voltam három gyümölcsfeldolgozó tanfolyamon és még ha lesz, akkor megyek. Az egyik Csíkszentgyörgyön volt és a másik kettő Csíkszeredában. Ezek többhetes tanfolyamok voltak elég sok gyakorlattal. Itt szereztem meg a technológiai ismereteket. Ezek mellett könyveket olvastam, az interneten tájékozódtam és saját magam is kitapasztaltam dolgokat. Ha valami nem jött össze, akkor megkérdeztem másoktól, hogy vajon mi lehet a gond. Ez egy lassú folyamat volt. (…) Nagyon sok konkrét leírás van a Wikipédián például. Most szeretnék tárkonyt termeszteni ecetnek. Ha beírod, hogy tárkonytermesztés, annyi szakszöveg jön elő, hogy nem is értem. De vannak kezdő és haladó szintű szövegek is. (…) például betegség esetén elküldöd a fényképet a beteg levélről,

vagy a kártevőről és azonnal jön a válasz. Vannak ilyen fórumok, ahol nagyobb termesztőktől lehet érdeklődni. Például van egy nagy málnatermesztő Kolozs megyében, aki segített egy betegség beazonosításában, megoldásában."

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a külső tényezőknek a támogató szerepe nem formalizálódik, nem intézményesül. Kivételt az jelenthet, ha az innovatív vállalkozó olyan országos léptékű szakmai klaszternek lesz a tagja, amely a tagjai számára érdekérvényesítési, beszerzési vagy értékesítési szolgáltatásokat is nyújt. Ilyen innovatív agrárszereplő azonban a térségben nagyon kevés van, az elmúlt évek során felkeresett több mint nyolcvan interjúalany közül két esetben találkoztunk ilyen helyzettel. Általában az jellemző, hogy a külső tényező hatása efemer jellegű. Ami azonban témánk szempontjából fontosnak mutatkozik: az interjúk tanúsága szerint az innovatív agrárszereplők folyamatosan nyitottak a külső hatásokra, a kapcsolatok építésében és a tevékenységükhöz kapcsolódó információk megkeresésében ezek a vállalkozók aktívak és kezdeményezők. A lokális társadalmi kontextus optikájából nézve olyan ágensként működnek, akik építik és működtetik a globális környezettel való kapcsolatokat. Ez nagyon jelentős mértékben hozzájárul helyi léptékben az elitszerepük építéséhez.

b.

A globális hatások körébe sorolható az a tény, hogy ezek az innovatív agrárkezdeményezések beépítik tevékenységükbe az üzleti szempontokat. A térség agrártevékenységét meghatározó, a térségi háztartások több mint felét érintő hagyományos önfenntartó családi gazdálkodási modellből az üzleti szempontok (beruházás, hosszú távú tervezés, költség-haszon elemzés, értékesítés, marketing) hiányoznak. Az innovatív kezdeményezések az esetek többségében nem sokkal nagyobbak, mint az önfenntartó hagyományos gazdaságok, működési modelljük azonban az üzleti szempontok beépítése miatt teljesen más. Jelen tanulmány keretében nem térhetünk ki annak bemutatására, hogy a hagyományos gazdálkodási modellbe miért nem kapott helyet a piacra termelés (legfeljebb csak a felesleg úgynevezett passzív értékesítése), és ennek milyen következményei vannak a térségi társadalom működésére. Az agrárium és a vidékfejlesztés összefüggéseit elemző szakmai munkák kiemelik a gazdálkodók és társadalmi környezetük közti viszonyrendszer fontosságát. Van der Ploeg (1994) négy területet hangsúlyoz ezzel kapcsolatban (termelés, reprodukció, piac, család), mindeniknek megvan a maga

értékrendje és működési módja. A sikeres gazdálkodási tevékenység fontos feltétele az, hogy a gazdálkodó jól menedzselje a négy területtel kapcsolatos, szimultán működtetett viszonyrendszert. Az általunk vizsgált térségben a hagyományos családi gazdálkodás modelljéből a piaci komponens mindmáig hiányzik, és ez a gazdálkodás modelljét értelemszerűen zárttá teszi, kisléptékűre korlátozza, a hatékonyság vagy a növekedés helyét a szinten tartás veszi át. Annak elemzése, hogy ez a modell milyen módon és milyen mértékben jelent endogén fejlesztési korlátot ebben a térségben, külön tanulmány tárgyát képezheti. Ennek a domináns modellnek a kontextusában azonban nyilvánvaló az innovatív agrárkezdeményezések újszerűségének, szokatlanságának a mértéke, illetve az a kihívás is, amit az új kezdeményezések – a globális háttérre támaszkodva – a lokális társadalom számára jelentenek. Az üzleti szempontok nyílt és következetes fölvállalása az a tényező, amely lokális léptékben – a működés mássága, idegenszerűsége okán – az innovatív agrárvállalkozókhoz hangsúlyosan elitszerepet kapcsol.

c.

Megítélésünk szerint a globális hatásokhoz kapcsolódó harmadik tényező érdemli a legnagyobb figyelmet, és igényel a továbbiakban részletekbe menő kutatást. Az innovatív agrárszereplők tevékenységének leginkább figyelmet érdemlő mozzanata az, hogy külső, explicit tudást kapcsolnak össze endogén adottságokkal. Az explicit tudás körébe sorolható ismeretet, technológiát, eszközt hozzák be a helyi közegbe, és próbálják igazítani (adaptálni, összekapcsolni, interakcióba hozni) a helyi közeg adottságaival, értékeivel, lehetőségeivel. Az explicit és tacit tudásformák, komponensek összekapcsolása – érvel széles körben idézett tanulmányban a Nonaka – Takeuchi szerzőpáros (1995) – innovációt generál. Nem csupán tudás vagy technológia transzferről van szó ebben az esetben, hanem ennél jóval többről. A behozott tudás és technológia önmagában is innovatív tartalom, azonban a helyi adottságok kontextusában való alkalmazás gyakorlata újabb, most már lokális társadalmi innovációként jelenik meg a közösség számára. Fejlesztéspolitikai szempontból nem a megismert és behozott új ötlet, technológia a nagyobb érték, hanem a helyi adottságok interakciója nyomán termelődő, az innovatív agrárszereplők által generált társadalmi innováció.

Fontos kiemelni azt, hogy külső és belső tartalmak (az explicit és tacit tudások) összekapcsolása az innovatív agrárszereplők részéről a legtöbb esetben

tudatos és programszerű tevékenység. Egyrészt azért, mert ebben az összekapcsolásban áll szakmai tevékenységük tartalma (az ötletet gyakorlatban kell ültetni, a technológiát a környezeti adottságokkal össze kell kapcsolni stb.), másrészt azért, mert meg vannak győződve arról (ezt explicit módon meg is fogalmazzák), hogy ezt az összekapcsolást saját tevékenységükön túlmutató cél érdekében (a térség, a település érdekében) is meg kell tenni. Az alábbi szövegrészlet egyszerre példázza az innovatív agrárszereplők különállását, tevékenységük szinkretikus, szinergiákra alapozott jellegét, valamint azt, hogy a megszerzett tudást, az innovatív ötletet állandóan rá kell vetíteni a helyi kontextusra:

> *„Ezek a tevékenységek nagyon kevés ember esetében váltják ki a serkentő hatást. Akik neki is fognak hasonló tevékenység végzésének, sokszor elbuknak. A régi típusú gazdálkodásból nem volt tőkefelhalmozás, tehát nincs indulótőke egy vállalkozás beindításához. Sokan a tevékenység marketing részét is nehezen tudják végezni. A technológiát pedig a szakképzésen meg kell tanulni. Nélküle nem érdemes nekifogni semminek. Ezt saját bőrömön is megtapasztaltam. Fontos minél több képzést indítani ezen a területen, mert a környezeti feltételek adottak. Gyümölcstermesztés nincs a környéken, de próbálkozásból 23 féle gyümölcs megélt. Emellett áruhiány is van. A Kauflandban például árulnak kínai és lengyel paszulyt azt hiszem, a Lidlben pedig kirgizt és kanadait. A paszuly egy igénytelen növény, ami mindenhol megterem, és mégsem foglalkoznak itt vele."*

3.3. A lokális szint

A lokális szinthez való viszonyulásban lényeges eltérés van a természeti adottságokhoz, értékekhez való viszonyulás, illetve a társadalmi kontextushoz való viszonyulás között. Az előbbit illetően a narratívák egyértelműen a pozitív tartalmakat emelik ki. Az interjúalanyok értékesnek és hasznosnak látják mindazokat a környezeti elemeket, amelyekre saját tevékenységük során alapoznak, vagy amelyekre a hasonló jellegű kezdeményezések az adott közösségben alapozhatnának. Ezeket a pozitívumokat nem csupán megnevezik, hanem érveket, indoklásokat is kapcsolnak hozzájuk, ezeket a helyi természeti adottságok közösségi értékként tételezik, nem egy esetben ideologikus tartalmakat is beleillesztenek a szövegbe. Az energiafűz termelésével foglalkozó gazda alább idézett szövege jól példázza az olyan pozitív hangvételű diskurzust, amely a helyi

adottságok kapcsán a tradicionális, önfenntartó gazdálkodást folytatók szövegeiben nem lelhető fel:

„Nehézségek voltak, mert ez olyan, hogy elültetem és majd a harmadik évtől fog hozni jövedelmet, és én folyamatosan telepítettem. (…)Nem igényes növény, ha első évben jó ültetvényt csinálunk, tehát első évben nagyon tisztán kell tartani, hogy ne vegye fel a gyom, nagyon szép ültetvény legyen, s akkor ő utána saját magát intézi. (…) Ez az éghajlat nagyon jó nálunk itt a Kárpát-medencén belül, ez tökéletes, minél vizesebb a föld annál jobb, tehát tudjuk, hogy vízigényes. Itt általában ilyen talajok vannak, itt jól meg terem. (…) Minél több eső lesz, annál jobb a termés, általában így hektáronként olyan 1000 euró jövedelem megmarad. Annyi, hogy egyszer telepítünk, s akkor 25 évig nem kell újraültetni, levágjuk a föld felszínén s újra hajt ki tavasszal. Az a szerencse, hogy eddig nem jelentkezett semmi betegség, egyszer a tavaly a nagyon enyhe tél miatt egy parcellába túlszaporodtak valamilyen lárvák, úgyhogy a levelet le is ették teljesen. (…) Ez az egy betegség volt, amióta gazdálkodom, és ez is csak egy parcellán volt."

Ez a diszkurzív forma teljes mértékben különbözik azoktól a szövegektől, amelyek a hagyományos családi gazdálkodást kísérik, és amelyek rendszerint a térségi természeti adottságok hátrányait, hiányosságait emelik ki (nem kedvező az éghajlat, alacsony a földek termőképessége és hasonlók).

A lokális társadalmi környezethez, a lokális „közhangulathoz" való viszonyulás teljesen más. A beszélők oldalán pozitív tartalomként megfogalmazódhat például a helyiekkel való együttműködési igény vagy együttműködési lehetőség, de a kapcsolatok megvalósult vagy kezdeményezett gyakorlati formáit illetően a viszonyulás vagy negatív, vagy távolságtartó. Kivételt képeznek az olyan esetek, amikor az adott településen túlmutató kapcsolatokról, együttműködési formákról van szó.

„Így amit hallok a baráti körből vagy a falu hangjából, egyik azt mondja, hogy hogyha vadgazdálkodást végeztél, akkor miért csinálod ezt, miért nem ülsz egy irodában, ülsz a gép előtt s végzed a napi teendőket, kapsz egy jó nagy fizetést, ez meg az. (…) Az idősebbek például mondják, hogy ó, Alpárka, hát még meddig bírod, még meddig csinálod, egész nap mész, így-úgy…"

„Semennyire nem értékelik, inkább mondjam úgy, hogy mint a székelyek elfogadnak, ilyesmiket mondtak, hogy nem érdemes ezzel foglalkozni úgy is belebuksz. Az irigység meg a primitívség jellemző. Én ezeken már túl vagyok, hogy meghallgassam, ki mit mond, kinek mi a véleménye."

„Nem értékelik. Hát a székely emberben van egy ilyen, hogy miért ő! Nem azt mondja, hogy én is csinálnám, hanem, hogy még azért se. Vagy van egy olyan rosszindulat, hogy elkezdték, hogy begyűjtöm a vadakat, és akkor azt mondtam nekik, hogy én egyet sem hoztam a hátamon be, a vadak mindig olyanok voltak, hogy bejöttek a határba…"
„Mindig vannak olyan személyek, akik ellen véleménnyel jönnek, irigyek, de olyan is van aki értékeli, bátorít."

„Ha a virágokat hogyha nézem, nem úgy vettem észre, hogy irigykednének, sőt, segítséget kérnek tőlem, hogy milyen tapasztalatokat szereztem, ők is szeretnének ezzel foglalkozni, és én szívesen is segítek bárkinek(…) Ribizli kapcsán pedig sajnos az a tapasztalatunk, hogy valószínű, hogy irigykednek az emberek, mivel hogy egyre több ribizli tő kezdett elfogyni a földből, bármennyire is be van kertelve, ellopják."

„Pozitívan, én meg vagyok elégedve. Több alkalommal több újságtól kerestek meg és cikket, interjút csináltak. Ezen kívül az iskola másként héten óvodából, iskolákból jönnek ide gyerekek, hogy megnézzék az állatokat. Nagyon-nagyon sok ember – kezdő tenyésztő vagy akár haladó tenyésztő, hetente minimum 5 ember – megkeres telefonon vagy e-mailben, hogy tanácsot kérjen tőlem, vagy valamit megkérdezzen, egy része azért, hogy vásároljon."

Ugyanakkor azt is tapasztalhatjuk, hogy a társadalmi kontextushoz való viszonyulások – az interjúszövegek alapján – esetenként mások és mások, ez a sokféleség megmutatkozik akár a tartalmi elemeket, akár a kapcsolatok formai jellemzőit vizsgáljuk. Ez minden valószínűség szerint abból fakad, hogy az innovatív agrárszereplők fontosnak tartják saját kezdeményezésüknek a lokális kontextusban való pozícionálását, a helyi közösséggel való együttműködés kialakítását, és sokféle módon kísérleteznek ezzel. Az ilyen jellegű kezdeményezések a helyi elitek tagjaira (hivatali elit, kulturális elit, gazdasági elit) csak igen ritka esetben terjednek ki, az iskolákkal vagy a pedagógusokkal kialakított együttműködés néhány példája sorolható ide.

Az ilyen kezdeményezésekre és kísérletekre vonatkozó reflexiókban (megnyilatkozások, értelmezések, értékelések) megfigyelhetünk típusokba rendezhető viszonyulásmódokat:

- A negatív tapasztalatok alapján lemondanak az ismeretterjesztésről, az együttműködési formák kialakításáról.
- Az elért eredményektől függetlenül újra és újra kísérletet tesznek a helyi közösséggel való viszony kialakítására, újabb és újabb formákkal próbálkoznak.
- Olyan elemi szintű együttműködési formát próbálnak kialakítani kevés helyi személlyel (többnyire informális, rövid távú megállapodások alapján), amely saját tevékenységüket segíti, de az együttműködés elmaradása vagy a tervezettnél alacsonyabb szintje esetén nem okoz komolyabb gondot (alkalmi munkavállaló, vásárló, alapanyag termelő).
- Ritkán, de azzal is próbálkoznak, hogy kineveljenek tartós együttműködésre alkalmas személyeket.
- Az ismeretterjesztés, tudásmegosztás helyi gyakorlatának fontosságát hangsúlyozzák.

A viszonyulás fontos elemét képezik azok a reakciók, amelyekkel az innovatív agrárszereplők lereagálják a közvetlen környezetükből érkező negatív véleményeket. Majdnem minden innovatív agrárszereplő megemlíti azt, hogy vállalkozása indítását az első időszakban a helyi közösség kétkedve, lekezelően, távolságtartással vagy nyelvi-szimbolikus lefokozást hordozó kijelentésekkel fogadta. Bár ezeket a negatív hozzáállásokat az újítók megértően, elnézéssel, toleránsan kezelték, az ezzel kapcsolatos narratívák is arra utalnak, hogy a lokális szinthez való viszonyulás strukturálisan ambivalens. Nem csupán a distancia megélése kap szerepet ennek a viszonynak a megélésében, hanem az eltéréseknek és különbségeknek olyan latens megjelenítése is, amely nem konfliktusokra, hanem párhuzamosságokra, az érintkezési felületek és együttműködési lehetőségek hiányára utal.

4. Összefoglaló

Elemzésünk kérdésfeltevése arra vonatkozott, hogy milyen módon és milyen mértékben tekinthetők eliteknek az elemzett innovatív agrárszereplők. Az interjúszövegek alapján azt vizsgáltuk, hogy ennek az elitcsoportnak a tagjai miként

élik meg és értelmezik azt a pozíciót, amely a térségi függőségek, a globális hatások és a lokális közeg metszéspontjában termelődik számukra. Azt találtuk, hogy ennek az elitcsoportnak a tagjai nem, vagy csak kismértékben részesei és nem termelői annak a függőségi viszonyrendszernek, amelyben a térségi elitek működnek. Nincsenek tranzakciós viszonyban azokkal a térségi intézményekkel és szervezetekkel, amelyeknek szerepük van a vidéki közösségek működtetésében és fejlesztésében, nincsenek olyan helyzetben, hogy a közösség számára kérjenek ezektől az intézményektől és szervezetektől valamit, és nincsenek adó/felkínáló pozícióban sem. Ebben a vonatkozásban a helyi közösség szemszögéből nem működnek elitként. Jóval hangsúlyosabb szerepük van a globális hatások közvetítése terén. A tudás- és információbehozás, a helyi léptékben történő innováció generálás és az üzleti komponensnek a lokális közegbe való behozása révén tényleges elitszerepet építenek maguknak. A lokális szinttel való kapcsolatban az elitszerep termelése ambivalens és bizonytalan.

Mindez együttesen azt jelzi, hogy az elemzett innovatív agrárvállalkozókat egy olyan folyamat részeseinek és cselekvőinek tekinthetjük, amely elitszerepek épülését hordozza. Ez a folyamat a jelek szerint a kezdeténél tart, de iránya kivehető. Az elitszerepek épülésnek folyamatát hátráltatja az, hogy a térség nem kínál az innovatív agrárszereplők számára olyan függőségi viszonyokat, amelyek egyfelől támogatást jelentenének tevékenységük (szakmai tevékenység, legitimáció-építés) számára, másfelől pedig lehetővé tennék, hogy az innovatív agrárszereplők munkájukat és kompetenciáikat integrálásra felkínálják térségi intézmények és szervezetek számára. Ilyen jellegű, tranzakcióra épülő függőségi viszonyt intézményes szaktanácsadói hálózat, tényleges együttműködést tartalmazó klaszter vagy egyéb szakpolitikai struktúra jelenthetne. Ezek jelenleg a térségben hiányoznak. Formailag kivételt jelentenek a termékvásárok, amelyek az intézmények kezdeményezésével és támogatásával, az agrárszereplők részvételével szerveződtek meg. Az eseményen belül azonban ebben az esetben is markáns aszimmetria van az intézmények és az agrárszereplők között, ez utóbbiak mozgástere jóval szűkebb, a viszony nem partneri.

A mai elitszerepek képlékenyek, efemer jellegűek, nem tudatosan és célirányosan épülnek, társadalmi beágyazottságuk bizonytalan. A lokális léptékű „revival" attitűd ennél a csoportnál is fontos, de szemben a beágyazódott rurális elittel, a vidéki térség vagy település újrafelfedezését nem korábbi modellek és intézmények rehabilitációjával, hanem az exogén és endogén tényezők inter-

akciójában termelődő innovációval kívánják elérni. A számukra funkcionálisan fontos térségi intézményi szerkezetek hiányában (szaktanácsadás, klaszter stb.) a térségen kívüli tényezőkhöz (információk, szakmai tudások, technológiák, szakmai partnerek stb.) való kapcsolódásuk fontos, sok esetben folytonos. Ez ahhoz vezet, hogy elitszerepeik legitimációja is külső tényezőkre támaszkodik. Az elitszerep küldő legitimációja erős és biztos támogatás jelent, de ugyanakkor a lokális társadalomba való beágyazódás korlátjaként is működik.

Az elitszerepek építési folyamatának jobb megértése érdekében három témakör további kutatására mindenképpen szükség van. Az első témakör a társadalmi szerep (jelen esetben: elitszerep) és a személyes identitás viszonyának alakulásával kapcsolatos[1]. Mivel az innovatív agrárszereplők lokális társadalmi beágyazottsága alacsony fokú, az innovatív szerep nagyobbrészt diszkurzív konstrukció. Ez határozottan megmutatkozik a tevékenységgel kapcsolatos célok és érvek megfogalmazásaiban (hivatás, küldetés), a helyi kontextushoz való viszonyulás kifejezésében (distancia, egyediség hangsúlyozása), illetve a fejlesztési elképzelésekben. Ez a diszkurzív szinten megfogalmazódó szerep a gyakorlatban sokkal visszafogottabb mértékben működik. Az eltérést, a különbséget a személyes identitás alkotóelemei töltik ki, ezek teremtik meg a szerep kerekségét. Fontos lenne empirikus elemzések révén információkat szerezni arról, hogy a személyes identitáselemeknek az innovatív vállalkozói szerepbe való nagymértékű beépítése milyen módon és milyen mértékben támogatja vagy korlátozza magát a tényleges vállalkozói tevékenységet (pl. fenntarthatóság), milyen módon és milyen mértékben segíti elő vagy korlátozza a szerepépítést vagy a szerep társadalmi beágyazódását. Feltételezzük, hogy a jelenlegi szerepdefiniálási és szerepépítési nehézségek egy jelentős része a személyes identitáskomponensek nagymértékű jelenlétéből/használatából adódik. Érdekes fejlemény például az, hogy az intézményi támogatások egy domináns formája, a termékvásárok megszervezése, nem az elitszerepek épülését célozza, nem az innovációt emeli ki, hanem az identitáskomponenst hozza előtérbe (elnevezések, népies öltözet, termék-csomagolás stb.).

Részben ehhez a jelenséghez kapcsolódik a második témakör kutatása is. A személyes identitáselemek jelenlegi nagy szerepe abból is következik, hogy az innovatív agrárszereplők pozíciója – társadalmi léptékben – nagyon kis mértékben

[1] A szerep és identitás összefüggéseivel a térségi elitek kapcsán külön kutatási programban foglalkoztunk (Biró et al. 2017)

intézményesült. Ez megmutatkozik az öndefiníciós kíséretekben, a térségi szakmai diskurzusban, az adminisztratív ügyintézési folyamatokban (az innovatív kezdeményezéseket a hivatalok sokszor nem tudják a rendelkezésre álló keretek/szabályok szerkezetébe beilleszteni), a támogatási gyakorlatban, a szakmai tudások elérhetőségében és sok más egyébben. Minden jel arra mutat, hogy az intézményesülés a vizsgált csoport esetében az elitszerep építésének kulcskérdése. Az informális viszonyok önmagukban nem mutatkoznak elegendőnek az elitszerepek kiépítéséhez és társadalmi elfogadtatásához. Úgy tűnik, hogy az innovatív agrárszerepek térségi intézményesülésének objektív és szubjektív korlátai egyaránt vannak. Az intézményesülés korlátainak és támogató tényezőinek a számbavétele minden bizonnyal nagy segítséget jelentene a további tennivalók vagy támogatási programok kidolgozása tekintetében.

Harmadikként az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazódási folyamatainak elemzését hangsúlyozhatjuk (lásd ezzel kapcsolatban Sárosi-Blága Ágnes jelen kötetben közölt tanulmányát). Ennek témaköre, módszertana egyelőre kevéssé ismert a térségben. Mivel társadalmi innovációról van szó, a beágyazódás módja és mértéke legalább olyan fontos mutató az innovatív kezdeményezések hatékonyságát illetően, mint a gazdasági eredményesség vagy a termékreklám.

4. Szakpolitikai javaslatok

Az innovatív agrárvállalkozásokat kezdeményező és működtető csoport térségi jellegű szakpolitikai támogatásához az alábbi kiindulópontokat célszerű figyelembe venni.

- Nem térségi ösztönzésre, nem térségi erőforrásokra alapozva, és nem térségi modellek szerint építik az elitszerepeiket. De különböznek azoktól is, akik kívülről, kész elitszerepekkel érkeztek a térségbe. Az a tény, hogy nem „belső modellek" alapján, de a térségen belül váltak elitté, azt is jelenti, hogy ennek a csoportnak a helyzetbehozására nincsenek hasznosítható térségi tapasztalatok.
- Ennek a csoportnak a tagjai tudatosan építik lokális vagy mikroregionális kontextusban azt a sajátos, egyéni szerepet, amely vállalkozói, tanulási és a helyi léptékű közösségi szerepvállaláshoz kapcsolódó komponenseket egyaránt tartalmaz. Ezért az így épített szerep több és másabb, mint az ismert vállalkozói szerepek, és eltér a kulturális vagy adminisztratív elitszerepektől

is. Ez a szerep holisztikusabb az ismert térségi elit szerepeknél, és maguk az innovatív agrárvállalkozók nem nevezik ezt a szerepet „elit" jellegűnek.

- A rekrutációs folyamatok (kikből és hogyan váltak elitté) nagyon sokfélék, megítélésünk szerint a szerepek kialakulásának folyamata nem működik csoportképző tényezőként. A tanulási, ismeretszerzési folyamat is sokféle, az életkor szintén, a kezdeményezők között férfiak és nők egyaránt vannak, nem ritka a férj-feleség típusú együttműködés sem. Csoportképző tényezőt sokkal inkább a habitus képez: az eddigi gyakorlaton változtatni akarnak, elhivatottság jellemzi őket, tevékenységükben a szándék vagy a gyakorlat szintjén megjelenik a közösségi felelősségvállalás, többféle kompetencia megszerzésére törekednek, és képesek ezeket együttesen kezelni. Ez a habitus teremt számukra lokális léptékben kiemelt, egyedi szerepet. Az interjúszövegekben gyakran találunk utalásokat arra, hogy ezt a habitust érzékelik is egymásban.
- Az innovatív agrárvállalkozók „autonóm szereplők", akár a lokális kontextus szemszögéből nézzük, akár a más típusú elitek vagy a hivatalok optikájából. Ez az autonóm állapot leírható a társadalmi beágyazódás alacsony szintjeként, a tudatos distanciateremtés gyakorlataként vagy akár a szingularitásra való törekvés olyan modelljeként is, amelyben a többiektől (a kontextustól) való különbözőség igénye a meghatározó (lásd ezzel kapcsolatban: Takács 2015.18-19), és amelynek támogatása a forráselosztás adminisztratív kezelése helyett ezen a téren is perszonalizált szakpolitikát igényel.
- Az innovatív kezdeményezések térbeli szóródása, működési sokfélesége pontszerű agrárinnovációs praxisokat termel, amelyeknek kimutathatók a közös habituális vonásai, azonban nagyon kevés olyan csatorna, alkalom, diszkurzív praxis van, amely keretet adna a strukturálisan hasonló habitusok találkozásának, összerendeződésének, vagy támogatná azt.

A fentiekben bemutatott kiindulópontokat figyelembe véve megfogalmazható, hogy az elemzett elitcsoport tagjai képesek arra, hogy a maguk környezetében társadalmi innovációt generáljanak, azonban önmaguk nem tudják elérni az innovatív praxis társadalmi beágyazódását. Mindez arra enged következtetni, hogy a térségi agrárinnovációs folyamat megerősítése, támogatása érdekében a mai gyakorlattól eltérő térségi szakpolitikai paradigma kidolgozására van szükség. Olyan szakpolitikai program elgondolására és kidolgozására, amely az agrár-

innováció terén épülő elitszerepek kialakulását és megerősödését érdemben tudná támogatni. A célzott anyagi támogatás nyilván ehhez nem elég, de nem elég a csupán erre a csoportra irányuló legitimációtermelő támogatás (keretek kialakítása, vásárok és programok szervezése stb.) sem. A rurális elitek megerősítése nyilván nem korlátozódik az innovatív agrárszereplők támogatására, ehhez még kapcsolódnak más fontos témák és területek, amelyek a székelyföldi térségben ma még nincsenek előtérben, vagy egyáltalán nem ismertek. Ezek közé sorolható a táji identitásszerkezetek programszerű erősítése, a településközi együttműködések generálása, a hálózatszervezés, a kreatív osztály modelljeinek kidolgozása rurális környezetben, a vidékre irányuló elitmobilitás programszerű támogatása, tudástranszfer pólusok kialakítása és mások.

Az agrárterületen jelentkező innovatív elitcsoport programszerű támogatása nem az egyetlen válasz, amelyet meg lehet fogalmazni a székelyföldi térség mai fejlesztéspolitikai kihívásai kapcsán. Azt azonban látni kell, hogy ebben a térségben a rendszerváltás óta nem indult be olyan társadalmi folyamat – az egyetlen kivételt a külföldi munkamigráció jelenti –, amely szerkezeti léptékű pozitív változást indított volna el, vagy annak ígéretét hordozná. Programsorozatunk szakmai anyagai alapján azt a következtetést fogalmazzuk meg, hogy a térségi agrárinnovációs folyamatokban és szerepépítési gyakorlatokban benne van a pozitív irányú és szerkezeti léptékű váltás reális ígérete.

Szakirodalom

Biró A. Zoltán 2015
A biogazdálkodás székelyföldi feltételrendszere és folyamata. In: Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 17 – 44.

Biró A. Zoltan – Magyar Ferenc (szerk.) 2013
Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda

Biró A. Zoltan – Magyar Ferenc (szerk.) 2014
„Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk…" Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2015
Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2016
Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda

Biró A. Z. – Sárosi-Blága Á. – Székely K. K. – Silló Á. 2017
Helyi elitek szerepe a helyi fejlesztésben. DOMUS program, kézirat

G. Fekete Éva 2008
A fejlődés és a versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel- Lukovich (szerk.):Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 130-152.

Gray, Ian – Sinclair, Peter 2005
Local Leaders in a Global Setting: Dependency and Resistance in Regional New South Wales and Newfoundland. Sociologia Ruralis, Vol. 45. 1-2. 37-52.

Katonáné Kovács Judit – Varga Eszter – Nemes Gusztáv 2017
Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 14.évf.1.6-19.

Kovács Judit 2017
Innovatív agrárvállalkozások indítását meghatározó tényezők Székelyföldön. Pro Scientia Ruralis 1. megjelenés előtt

Nonaka, I. – Takeuchi, H. 1995
The knowledge creative company. Oxford: University Press

Pue, K. – Vandergeest, C. – Breznitz, D. 2015
Toward a Theory of Social Innovation. Innovation Policy Lab White Paper. No. 2016. 01.

Phills, J.A. – Deiglmeier, K. – Miller, T.D. 2008
Rediscovering Social Innovation. Stanford Social Innovation Review, 6 (4)33-43.

Takács Erzsébet 2015
Szingularitás és szolidaritás. Az egyenlőség és az együttműködés lehetőségei az individualizálódott társadalmakban. Esély 6. 3-28.

Van der Ploeg 1994
Styles of farming. An introductory note on concepts and methodology. In: van der Ploeg, J.D. – Long, A. Bornn from within. Practices and prespectives of endogeonus rural develompent, Van Gorcum, Assen, 7–30.

Van der Ploeg et al. 2000
Rural development: from practices and policies towards theory. Sociologia Ruralis 40:391–408.